

הגברת ההשתתפות במזרח ירושלים

של ילדים בגיל הרך במסגרות חינוכיות טובות-דיין

סיכום מחקר-מדיניות ראשוני¹

רקע:

במזרח ירושלים חיים כ-40,000 ילדים בגילאי לידה-4.² למרות הגידול המתמשך במס' הילדים במזרח העיר, מספר המסגרות החינוכיות לגיל הרך בגילאי לידה-3 מועט: בכל שכונות מזרח ירושלים, פועלים 28 משפחתונים מפקחים 51 מעונות יום בעלי סמל מוסד - בסך הכל כ-610 מקומות לילדים במסגרות מפקחות.

בנוסף, פועלים במזרח העיר מספר לא ידוע של משפחתונים ומעונות פרטיים שאינם מפקחים. אין מידע או הערכה לגבי מס' הילדים השוהים בהם, וגם אם ישנן עדויות מסוימות ולא מבוססות על האיכות של חלקם - רב הנסתר על הגלוי. בהינתן הידע הקיים על תעסוקת הנשים במזרח-העיר, שאינה עולה מעל 25%,³ על המחסור בהיצע של מסגרות לגיל הרך, ועל הנוהג הקיים ברוב קהילות מזרח-ירושלים – סביר להניח כי רוב הילדים במזרח העיר אינם נכנסים למסגרת חינוכית לפני גיל 5.

לנוכח הידוע לנו על ההשקעה בגיל הרך כמפתח למוביליות וצמצום פערים⁴, ולנוכח הפערים הגדולים הקיימים בתחום במזרח-ירושלים, נתבקשנו לבצע מחקר-שירות ומדיניות קצר, שימפה את המציאות הקיימת לילדים ולהוריהם, ויסמן אזורי-הזדמנות להתערבות – לשיפור איכות החינוך והטיפול בגיל הרך, לשם צמצום פערים והתפתחות תקינה של ילדי ירושלים.

מתודולוגיה:

כדי למפות אזורי-הזדמנות לשינוי, התמקדנו בשני צירי פיתוח-ידע: הראשון הוא מחקר-מדיניות, באמצעות ראיונות עם מובילי המדיניות הרלוונטית בממשלה, ברשות המקומית ובשחקנים נוספים רלוונטיים.

הציר השני הוא מחקר עיצוב-שירות (service design) המשתמש בראיונות אתנוגרפיים עם אימהות במזרח-ירושלים כדי למפות את 'מסע-הלקוח' של הילדים והוריהם, בתהליך ההחלטה אם להכניס את הילד/ה למסגרת חינוכית, באיזה גיל, ואילו שיקולים ותמריצים מנחים זאת.

¹ המחקר בוצע לבקשת 'יד הנדיב' במהלך אוקטובר-דצמבר 2019, על-ידי צוות מחקר ופיתוח מדיניות עירונית, בהובלת אהוד עוזיאל. את מחקר המדיניות ריכזה חפצי תירוש, ואת מחקר האימהות ת'ראא קריש, בהנחייה מקצועית של דנה פריבס.

² [הערכה לפי נתוני 2017 של שנתון ירושלים – לפיו חיים 40.650 ילדים בגילאי לידה-4 מוסלמים ועוד 850 נוצרים.](#)

³ [ראו נתוני מכון ירושלים משנת 2017](#)

⁴ מספר רב של סקירות מדיניות, מחקרים ומסמכים נכתבו בנושא זה, ותקצר היריעה מלפרטם. להמחשה, [מסמך-מדיניות מקיף שפורסם לאחרונה - 'היפוך הפירמידה' של חכ"ל פרופ' מנואל טרכטנברג, הכולל הפניות למקורות נוספים בתחום.](#)

מחקר עיצוב השירות מציף את התובנות מתוך חווית המרואיינים, לגבי חסמים והזדמנויות המנחים את ציבור ההורים המזרח-ירושלמים בהחלטותיהם על חינוך ילדיהם.

זירת המדיניות של מסגרות הגיל הרך עד גיל 3 - חסמים ואפשרויות במזרח-ירושלים:

ניתן לראות כי זירת המדיניות הממשלתית בתחום הינה מוגבלת ומצומצמת, על אחת כמה וכמה כאשר אנו באים לפעול במציאות המורכבת של מזרח ירושלים.

מסגרות בישראל – מפקחות ושאינן מפקחות:

מסגרות מפקחות- יש בישראל כ-2200 מעונות מפקחים – בעלי סמל, וכ-3500 משפחתונים מפקחים. המשפחתונים מוגבלים לשישה ילדים לתקן, ומתקיימים בבתי המטפלות. המעונות יכולים להכיל עד 70 ילדים, ומחוייבים הן בתקינה מוגדרת של אנשי צוות, והן בתקינה של מבנה מוסדר. (תלוי בגילאי הילד).⁵ יש לציין כי אין חובת הכשרה של המטפלות, וגם אם יש חובה לאורך הקריירה בקורסים מקצועיים – בשל המחסור במטפלות, רוב המטפלות המפקחות כיום לא עברו הכשרה.

סך הכל יש כ-5700 תקנים מפקחים (סמלי-מוסד) לפעוטות בכל ישראל. כאמור, רק 24% מכלל הפעוטות בישראל נמצאים במסגרות מפקחות אלו.

מעבר לפיקוח, המשמעות של הפיקוח וסמל-מוסד היא האפשרות לסבסוד להורים עובדים באמצעות האגף למעונות-היום. הסבסוד נע בדרגות בהתאם להכנסה, והוא מותנה בעבודה בהיקף של 1.75 משרה לפחות של שני ההורים.

בנוסף, קיים סבסוד לילדים המוכרים ברווחה, שהוא סבסוד נרחב יותר, וגם הוא משתרע על דרגות סבסוד משתנות, עד לתשלום סמלי בלבד במקרי-קיצון.⁶ הסבסוד של הורים עובדים משולם מאגף מעונות היום ישירות להורים, כהחזר-הוצאה על התשלום המלא למסגרת המפוקחת. הסבסוד של ילדי-רווחה מבוצע ממח' הרווחה אל הגורם המפעיל של המסגרת המפוקחת, ולא דרך ההורים.

מודל הסבסוד, ומודל סמל-המוסד הינם קשיחים מאוד באגף מעונות היום. לא מבוצעים בהם ניסויי 'פיילוט', ונדרשת התערבות של מנכ"ל המשרד או שינוי חקיקה כדי להוביל בהם שינוי כלשהו.

⁵ ראו להרחבה – [סקירת מרכז המחקר והמידע של הכנסת על מסגרות לילדים בגיל הרך, 2019](#)

⁶ [למבנה הסבסוד והדרגות השונות ראו באתר אגף מעונות היום](#)

מסגרות פרטיות:

ע"פ נתוני למ"ס, 60% מהפעוטות בגילאי לידה-3 בישראל נמצאים במסגרות שונות. רובם במסגרות פרטיות שאינן מפוקחות ברמות שונות.⁷ מעבר לכך, אין נתונים מוסדרים בישראל על מס' המסגרות, מס' הילדים למסגרת, מס' העובדות/ים בהן או כל מידע אחר.

מחירי הגנים הפרטיים משתנה מאוד בין יישובים, והוא נע בכל ישראל בין 500 ₪ - 5000 ₪, תלוי במיקום, באיכות, בתשומות, וביכולת ההשתכרות והתשלום של ההורים המקומיים.

המידע הקיים על המסגרות הפרטיות הוא חלקי בלבד: רק מיעוטן מאוגדות בארגוני גנים פרטיים, ובפרט בשכונות ויישובים שחיים בעוני – רבות מהן אינן עסק מדווח כלל. ישנן עיריות, ועיריית ירושלים ביניהן, המנהלות מאגר מסגרות פרטיות – אך לא כל המסגרות רשומות שם, שכן המאגר הוא וולונטרי.

היות וחוק הפיקוח על מעונות היום טרם נכנס לתוקף, אין כיום גם מערך ממשלתי כלשהו שתפקידו לבצע איזשהי התערבות במסגרות הפרטיות.

חקיקה:

מכוח חוק הפיקוח על מעונות, תשכ"ה-1965, ובכפוף לנוהלי משרד העבודה והרווחה, המשפחתונים מיועדים לשתי אוכלוסיות מובחנות: הראשונה, והעיקרית - אוכלוסיית "ילדי אימהות עובדות", העומדות במבחני התמיכה הקבועים בנהלי משרד הכלכלה, וזאת במטרה לעודד את שילובן של האימהות בשוק העבודה. השנייה – פעוטות במצבי סיכון, הזכאים להשמה במסגרת משפחתון או מעון יום, בהתאם להחלטת ועדה מטעם משרד הרווחה.

הגדרות צרות אלו, הן שמכתיבות עד היום את תפקידה הצר של המדינה בתחום מסגרות לגיל הרך עד גיל 3. המדינה לא לוקחת אחריות פדגוגית או חינוכית בגילאים אלו, אלא מכוונת את המדיניות ליעדי תעסוקה וסיוע לפעוטות בסיכון.

לנוכח הגדרה צרה זו, תחום המסגרות עד גיל 3 נמצא במשבר לאומי מתמשך. מאז פורסם דו"ח רזנטל בנושא בשנת 2009⁸ – מעט מאוד נעשה, והמשבר רק הולך ומחריף. אמנם, מאז איחוד משרד העבודה עם הרווחה בשנת 2016, נעשה מאמץ-מרוכז בתחום המעונות, הן בבינוי והן בשיפור תנאי מעונות היום, אך עדיין אגף מעונות-היום מפקח על כ-24% בלבד מכלל המסגרות לגיל הרך במדינה, ואין משרד ממשלתי העוסק בחינוך פדגוגי וברוחת הפעוטות באופן כולל בישראל.

בשנת 2018 עבר חוק הפיקוח על מעונות-יום לפעוטות. החוק קבע כי ב-1 בספטמבר 2019 ייכנסו לתוקף נהלים מפוקחים המסדירים תנאי בטיחות בסיסיים במסגרות לילדים מתחת לגיל שלוש בהם מטופלים שבעה ילדים ומעלה – גם אלו שאינם מפוקחים כיום. הנהלים יחייבו את

⁷ ראו הערה 6 להלן.

⁸ ראו: [דו"ח סטנדרטים להפעלת מסגרות לפעוטות, ינואר 2009](#)

המטפלות לקבל אישור ראשוני המותנה בהכשרה למתן עזרה ראשונה לפעוטות, הכשרה להתנהלות בטוחה והיעדר רישום פלילי לצוותים. חלקו השני של החוק (חובה לקבל רישון קבוע/זמני), ייכנס לתוקף לאחר כתיבת התקנות ובאופן מדורג, על פני 5 שנים.

למרות שהחוק עבר, נכון לכתיבת מסמך זה (1.2.2020), החוק לא יושם, גם לא ההתחייבות לתחילתו ב-1.9.19. לפי גורמים במשרד העבודה⁹, רק כאשר החוק יתוקצב - הערכות העלויות שונות נעה בין 1.8-1 מיליארד ₪ בשנה - הוא ייכנס לתוקף, ורק למעונות הידועים לרשויות וכאלו המאכלסים מעל שבעה ילדים.

גם בעת יישומו, החוק מגדיר את חובת הפיקוח והשמירה על איכות המסגרות בהיבטי בטיחות ומבנה, וכמעט אינו עוסק באיכות הפדגוגית, ואין בו התחייבות להרחבת השירות, הציבורי המסובסד או הפרטי.

המחלקה לגיל הרך בעיריית ירושלים: התערבות עירונית, הדרכה ושיפור האיכות בירושלים

בעיריית ירושלים פועלת המחלקה לגיל הרך, האחראית גם על מעונות היום והמשפחתונים. המחלקה עוסקת בסיוע למעונות היום, פיקוח על המשפחתונים ובפרט אלו שבמזרח-ירושלים, בפיתוח והכשרת צוותים, בסיוע ותמיכה להורים ועוד.

במסגרת המחלקה, נעשה מאמץ מזה 5 שנים כדי לפתח את המענים השונים במזרח ירושלים, ויש למחלקה כלים ויכולות לתקשורת ולהכשרת המטפלות, המפוקחות וגם לחלק מאלו שאינן מפוקחות. המחלקה עוסקת באיתור נכסים וקידום בנייה של מעונות יום - השנה קודמו 5 מעונות נוספים במזרח העיר שעתידים להיפתח ב-2020-21. כמו כן, המחלקה מפקחת ישירות על 28 המשפחתונים, באמצעות רכזת המרכז את כל הקשר למשפחתונים בשטח, פתירת בעיות, מציאת מחליפים, ושמירה על רמת תקינות גבוהה. המחלקה גם מקיימת אירועים והכשרות למטפלות הפרטיות (שאינן מפוקחות) ללא תשלום, הכוללת תכנים פדגוגיים ותכני בטיחות.

כמו-כן, המחלקה פועלת באופן נרחב ומגוון עם ההורים – הן במפגשי הדרכה ופנאי, הפעלת שעות-סיפור, ייעוץ ותמיכה וכן פעילות ברשתות החברתיות. יש למחלקה כיום אלפי הורים בירושלים המשתתפים בפעילויות וצורכים ממנה שירות.¹⁰

קיומה של מחלקה שכזו הנה חריג בנוף השלטון-המקומי, והיא מהווה ערוץ קשר ופעולה אל מסגרות הגיל הרך אשר בשכונות.

⁹ מתוך ראיונות שביצענו במהלך אוקטובר 2019

¹⁰ על בסיס ראיונות על מנהלת המחלקה, נעמה נור, ונשות צוות המחלקה, נובמבר 2019.

מצב מסגרות הגיל הרך במזרח ירושלים:

בשל המורכבות הרבה של שכונות מזרח-ירושלים, גם בתחום מסגרות הגיל הרך ישנו פער גדול מאוד בין מזרח העיר למערבה: כיום במזרח-העיר פועלים בסך הכל 4 מעונות יום מפוקחים בהם 470 ילדים, ו- 28 משפחתונים בהם 140 ילדים.

מעונות היום המפוקחים הינם:

- בית חנינא – 6 מסגרות, 120 פעוטות.
- גיבל מוכבר – 4 מסגרות, 120 פעוטות.
- עיסויה - 3 מסגרות, 110 פעוטות.
- סנט-וינסנט - 4 מסגרות, 100 פעוטות.

המשמעות היא שבמסגרות מפוקחות במזרח ירושלים נמצאים 610 ילדים בגילאי לידה-3, מתוך אוכלוסייה של כ-27,000 ילדים בגילאים הללו – כ-2.2% בלבד.¹¹

בשונה מיתר המדינה, במזרח ירושלים למעלה מ-90% מהילדים השוהים במעונות מופנים על ידי לשכות הרווחה. המציאות הזו נובעת מכמה נסיבות¹²:

- המספר הגבוה של משפחות שחיות בעוני במזרח ירושלים, וזכאיות לסיוע מהרווחה בתחום מעונות היום.
- שיעור הנשים העובדות הנמוך, ובפרט של אלו המקבלות תלוש משכורת מסודר.
- חסם הביורוקרטיה הכרוך בהחזרים לאימהות עובדות, ושאינה מתורגמת ומונגשת.
- המודעות הנמוכה לקיומן של המסגרות המפוקחות, כחלק מהמודעות הנמוכה בכלל של תושבי מזרח-ירושלים בדבר שירותים הקיימים מטעם העירייה או המדינה
- תמריץ נמוך, ואף התנגדות של הארגונים המפעילים של מעונות היום להורים עובדים – זאת בשל החשש מאי-גביית התשלום מההורים, בעוד ש'ילדי הרווחה' משולמים במלואם ע"י לשכות הרווחה.

ההעדפה של 'ילדי רווחה' כרוכה גם במחיר המפוקח. בעוד שהמחיר המלא למסגרות המפוקחות הוא 1800-2200 ₪ בכל ירושלים, השוק הפרטי והלא-מפוקח במזרח ירושלים סובב סביב 500-1400 ₪ בלבד לחודש. גם בסבסוד הכי גבוה של ילדי 'אימהות עובדות', הן יצטרכו לשלם 800 ₪ בחודש גם במסגרת המפוקחת – מה שלא מהווה חיסכון משמעותי לעומת השוק הפרטי.

¹¹ נתונים שנמסרו ע"י עיריית ירושלים, נובמבר 2019

¹² מיפוי החסמים נערך בראיונות עם מנהלות-מעונות, בעלות-תפקיד בעירייה וכן על בסיס הראיונות עם האימהות עצמן.

לשם השוואה, העלות להורים לילדי "הרווחה" מסובסדת בשיעור גבוה הרבה יותר, וההורים נדרשים לשלם רק 100 ₪ לחודש + וזוכים להסעות למסגרות חינוך.

מסגרות פרטיות במזרח העיר:

בדומה למצב בכל המדינה, אין מידע סדור על המסגרות הפרטיות הקיימות במזרח ירושלים. ישנו מספר לא ידוע של משפחתונים ביתיים פרטיים, וכן מספר מעונות-יום פרטיים.

על פי המידע שאספנו ממטפלות במשפחתונים פרטיים, אימהות וגורמי-מקצוע נוספים, טווח המחירים נעים בין 500-700 ₪ למשפחתונים הפועלים 5 ימים בשבוע ל-5-6 שעות, ללא ארוחת צהריים, ועד ל-800-1300 ₪ למשפחתונים או מעונות הפועלים 6 ימים בשבוע עד 16:00 כולל ארוחת צהריים.

הדיווחים שקיבלנו מעידים על יחס מטפלת/ילדים סביב 6-7 ילדים למטפלת, ולא נתקלנו בדיווח על יותר מכך. ישנן מסגרות שבהן המטפלות עברו הכשרות שונות, וכאמור אין תיעוד על היקפי ההכשרה. לפי העדויות שמצאנו, הולך וגובר השימוש במצלמות, כאמצעי המקנה ביטחון להורים.

לסיכום – האפשרויות הנוכחיות של המדיניות הקיימת להשפיע במזרח ירושלים בתחום הגיל הרך הינן מוגבלות מאוד.

חסם המחיר – כיום יש במזרח העיר, משפחתונים פרטיים רבים בעלות של 500 – 800 ₪, והיוקרתיים מביניהם עולים 1200-1400 ₪. מעון או משפחתון מפוקח מתחיל בעלויות של 1700-1800 ₪, ולאחר הסבסוד הגבוה ביותר להורים עובדים יורד לכ-900 ₪ - שזה עדיין מחיר יקר יותר מהמשפחתונים הפרטיים.

חסם המיצוב של המסגרות המפוקחות כמסגרות מוחלשות של הרווחה - המפעילים של המעונות והמסגרות המפוקחות במזרח העיר, מעדיפים לקבל את ילדי הרווחה מכיוון שהם מקבלים את התשלום המלא היישר ממשרד הרווחה, ואינם צריכים לעסוק בבירוקרטיה הסבוכה של הורים עובדים, ולא בגביית התשלום מההורים. לכן 90% מהמסגרות מאוישות על ידי ילדי הרווחה, דבר זה גורם למיצוב בעייתי עבור המסגרות המפוקחות.

חסמי הביורוקרטיה ל'אימהות עובדות' – הסבסוד למשפחות שבהן האימהות עובדות מותנה בקיומם של 2 תלושי משכורות מסודרים (לגבר ולאשה), ודרישה כי בני הזוג יעבדו לפחות 1.75 משרות. כמו כן, הורים עובדים נדרשים לשלם את מלוא הסכום למסגרת המפוקחת, ומקבלת החזר רק לאחר הגשת כל התלושים והטפסים, לעיתים חודשים רבים לאחר התשלום.

ובכל זאת - מאמצי-מדיניות קיימים הרלוונטיים למזרח ירושלים:

לנוכח הייחודיות של מזרח ירושלים, היעדר המידע ושיעור הילדים הנמוך במסגרות בגילאי לידה-3, איתרנו רק 2 יוזמות אשר ניתן לבחון אותן ואת הרלוונטיות שלהן למאמץ מרוכז לשיפור המציאות של הילדים בגיל הרך:

א. פיילוט סבסוד נוסף להורים עובדים ביישובים בדואים:

הפיילוט, שהחל לפעול בשנת-הלימודים הנוכחית, הוא אחד הסעיפים בהחלטת הממשלה 2397 להשקעה ביישובים הבדואים.¹³ במסגרת הפיילוט, זכאים הורים עובדים לסבסוד נוסף למעון-יום מפוקח, ועליהם לשלם רק 400 ₪ בחודש בדרגת הסבסוד הגבוהה ביותר. התשלום של הסבסוד מועבר דרך הרשות המקומית ישירות אל המפעיל – ולא דרך ההורים. מודל זה נוצר לאחר בנייה של כ-10 מעונות יום מפוקחים ביישובים בדואים – שנותרו ריקים בשנים האחרונות, בשל היעדר-היצע במחירים המפוקחים המלאים. בהיתן שוק פרטי זול יותר ביישובים הבדואים, ומיעוט נשים בשוק התעסוקה – לא היה ביקוש 'טבעי' למעונות המפוקחים.

יש לפיילוט ליווי ממשלתי מהמועצה הלאומית לכלכלה, ומחקר-אימפקט אשר ילווה את השפעותיו על הילדים ועל תעסוקת-נשים.

ב. קידום המדיניות לפתיחת משפחתונים מפוקחים נוספים במזרח ירושלים:

לפני כשנתיים במסגרת פרויקט משותף לקליניקות המשפטיות באוני' העברית עם ארגון העובדים 'מען', בוצע מאמץ לפתיחת משפחתונים מפוקחים נוספים במזרח העיר. המהלך נולד מצורך של מטפלות שרצו לפתוח מסגרות נוספות, וכן מאימהות במזרח העיר שחיפשו פתרונות נוספים. טענתן היא כי המודל של משפחתונים מפוקחים מתאים יותר למזרח ירושלים מאשר מעונות מפוקחים – בשל הגמישות, האפשרות לפתוח בתוך בית המטפלת, לנוכח החסם הגדול של איתור שטחי-ציבור להקמת מעונות, ובשל הפוטנציאל לעידוד תעסוקת נשים כמטפלות עצמאיות ועוד.¹⁴

המאמץ לקידום המדיניות הזה נתקל בהקפאה מוחלטת משפחתונים נוספים הקיימת מזה מספר שנים באגף מעונות-היום. בקליפת האגוז, מדיניות זו נשענת על הקושי לפקח על אלפי משפחתונים, על כשל במודל התשלום למטפלות המשפחתונים, על הקושי להבטיח איכות לעומת מעונות היום, ועל ההעדפה למלא את הצורך במעונות מוסדרים לפני הקמה של עוד משפחתונים, הנחשבים לפתרון 'טלאי' לחוסר במסגרות ומבנים.

נכון לעכשיו, פתרון זה נראה לא-ישים. ייתכן, שלאחר הקמת ממשלה, התערבות ברמת מנכ"ל או שר העבודה והרווחה תוכל לאפשר פיילוט או ניסוי בפתיחת משפחתונים במזרח ירושלים לנוכח התנאים הייחודיים של מזרח העיר ובמסגרת תכנית החומש, וזאת למרות הקושי הפיקוחי – אך זה כאמור דורש מאמץ והתערבות ייחודיים.

¹³ לפי פגישה במשרד רוה"מ, באגף לתכנון חברתי-כלכלי המלווה את הפיילוט, ובהתאם למסמך הרשמי של הפיילוט, שנמסר לנו בפגישה זו, נובמבר 2019.

¹⁴ ראו 'קריאה דחופה לשינוי מודל התעסוקה של מנהלות המשפחתונים המסובסדים', הקליניקה לזכויות נשים בעבודה, האוני' העברית ינואר 2017, עו"ד דנה גינוסר, 'ונתן נוימן', יעל פלג וגילת בן שחר

מחקר-שירות – ראיונות עם 50 אימהות – עיקר התובנות

כדי להבין את חווית הילדים וההורים במזרח ירושלים, ראיינו 50 אימהות בראיונות עומק. הראיון היה מובנה-למחצה וכלל איסוף נתונים סדור בקטגוריות מרכזיות, ומרחב לביטוי אישי של כל מרואיינת על הנושא.

הקטגוריות שנאספו באופן מובנה הן: גילאי ההורים, גילאי ומס' הילדים, תעסוקת ההורים, קיום תלוש מוסדר בתעסוקה, מגדר הילדים, צורת מגורים (בעלות/שכירות/משפחה), האם שולחים למסגרת חינוכית, סוג המסגרת (מעון/משפחתון, מפקח/שאינו מפקח), פרטי המסגרת, באיזה גיל נשלח הילד/ה למסגרת, שעות הפעילות, ארוחה, מס' ילדים למטפלת, השכלת ההורים.

האימהות שרואיינו הגיעו אלינו מפה לאוזן, וכן דרך פרסום ובקשה בפייסבוק, וכן בהפניה של מטפלות שונות במסגרות במזרח העיר. הראיון הממוצע ארך 40 דקות, כאשר חלק מהאימהות ביקשו להאריך יותר, וכן ביקשו מידע נוסף על התחום – ובפרט האימהות שאינן שולחות את ילדיהן למסגרת חינוכית כלשהי. בשל קשיי הנגישות והתניידות של האימהות, רוב הראיונות התקיימו בבתי המשפחות, וחלקם במרכזים קהילתיים, בית קפה או מט"י מזרח ירושלים. מיעוט מהראיונות התקיים טלפוני.

הקפדנו לזהות את מגוון המאפיינים של האימהות, ופעלנו באופן אקטיבי להגיע לראיונות עם אימהות במאפיינים השונים, כדי להשיג תובנות על מגוון ההורים במזרח ירושלים. למשל, הגענו באופן אקטיבי לאימהות לילדים במעונות מפקחים, לאחר שלא הגענו אליהן באופן הרגיל.

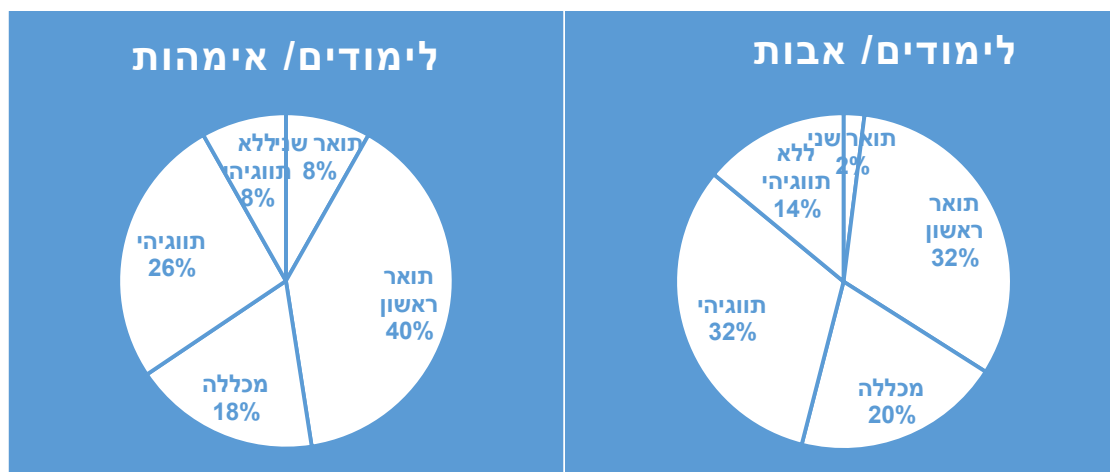
מאפייני המרואיינות:

הטבלה המסכמת של נתוני הראיונות מצורפת כנספח למסמך זה.

ראיינו אימהות מ-16 שכונות שונות בעיר. השכונות בהן רואיינו יותר מ-3 אימהות: א-טור, בית חנינא, ואדי אל-ג'וז, כפר עקב, סילוואן, עיסווייה, העיר העתיקה, ראס אל-עמוד, שועפט.

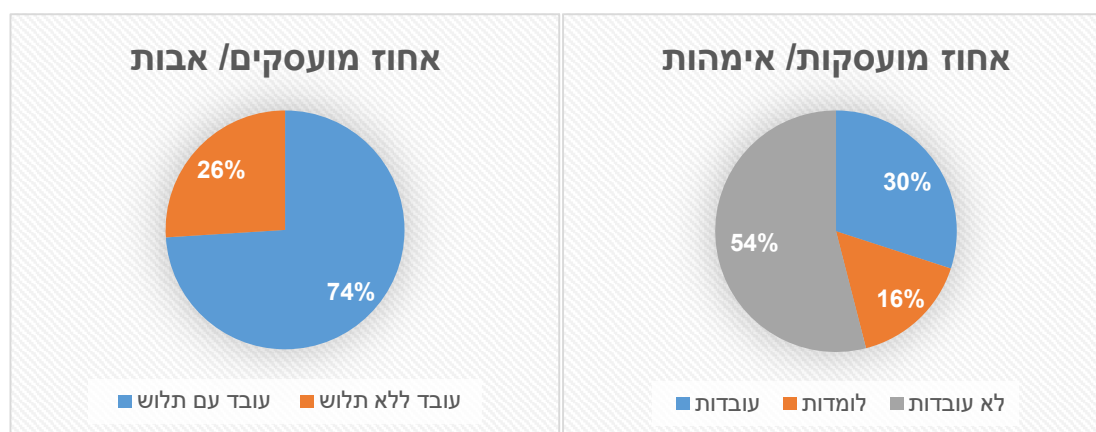
האימהות שרואיינו הן בגילאי 22-35, כאשר רובן טרם חצו את גיל ה-30. הצלחנו להגיע למגוון חברתי-כלכלי של משפחות, אך למעלה מ-50% מהאימהות הן בעלות השכלה שלישונית - בעלות תואר ראשון לפחות או לימודי-תעודה – גבוה מהממוצע המשווער בקרב נשים צעירות במזרח ירושלים. גם בני-הזוג שלהן הם בעלי השכלה גבוהה מהממוצע המשווער.

לימודים/ אימהות			לימודים/ אבות		
תואר שני	4	8%	תואר שני	1	2%
תואר ראשון	20	40%	תואר ראשון	16	32%
מכללה	9	18%	מכללה	10	20%
תווגיה	13	26%	תווגיה	16	32%
ללא תווגיה	4	8%	ללא תווגיה	7	14%

ההטיה כלפי השכלה גבוהה ככל הנראה התקבלה משיטת האיתור של האימהות, ואנו מניחים כי מידת ההיענות לראיון עולה כאשר ההשכלה רחבה יותר.

על אף שיעורי ההשכלה הללו, הגבוהים כאמור מן הצפוי, נתוני התעסוקה של האימהות הם עדיין נמוכים:

נתוני התעסוקה עומדים יחסית בהלימה עם ההערכות והנתונים הקיימים לגבי שיעורי תעסוקת נשים במזרח ירושלים¹⁵, ובמובן הזה נתוני ההשכלה הגבוהים אף מעצימים את הרלוונטיות של שאלת גידול הילדים, לנוכח החלופה כביכול-קיימת של תעסוקה איכותית-יחסית.

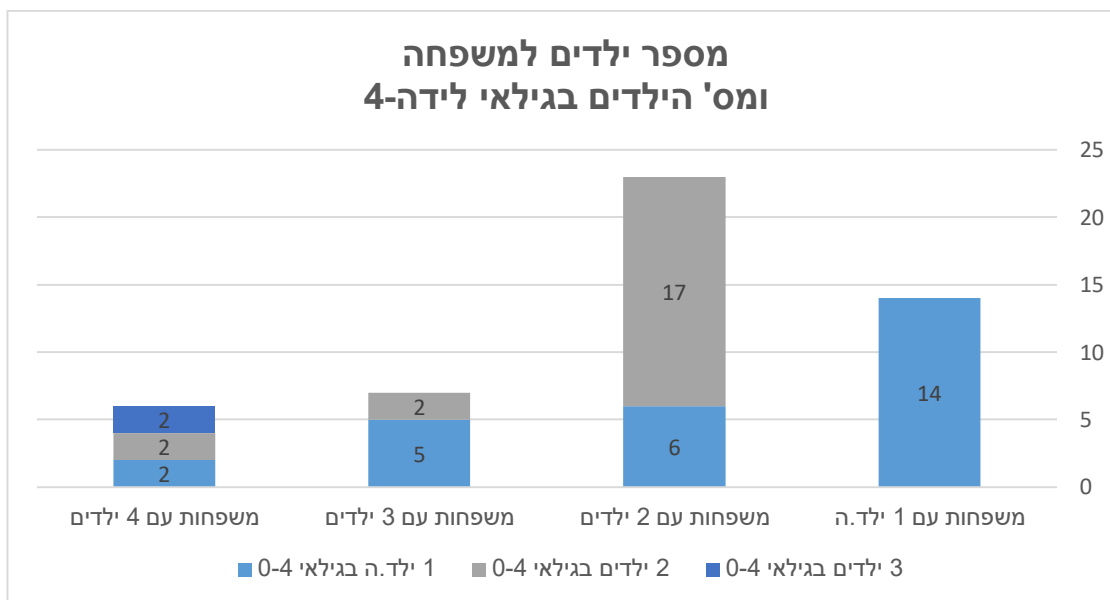
רק 32% מהאימהות שרואיינו שולחות כיום את ילדיהן למסגרות חינוכיות בגילאי לידה-3. לא ניתן להסיק מנתון זה שום דבר לגבי כלל המשפחות במזרח-ירושלים, ואין נתון מקביל להשוות אליו, בירושלים או במדינה כולה.

נתון מעניין, אם כי כאמור אין זה מדגם מייצג ולא ניתן להסיק ממנו לגבי הכלל, הוא שבקרבת המשפחות ששוכרות דירות (ואינן גרים בדירה בבעלותן או אצל המשפחה) – 50% מהמשפחות שולחות את הילדים למסגרות חינוכיות כבר בגילאי לידה-3.

¹⁵ ראו למשל בנתוני מכון ירושלים, 2018

מהם גרים בשכירות	מהם גרים עם המשפחה	מהם גרים בבית בבעלותם	איפה נמצאים הילדים?	
1	0	1	4%	2 שולחות למעון מפוקח
9	1	4	28%	14 שולחות למעון פרטי
0	2	5	14%	7 שולחות לסבתא
10	6	11	54%	27 לא שולחות – נשארות עם הילדים בבית

רוב המרואיינות היו אימהות צעירות, ובהתאם התא המשפחתי כלל 1-2 ילדים בזמן הריאיון:

האימהות תיארו מגוון רחב של ילדים, עם צרכים שונים. הרבה אימהות דיברו על הצורך במרחב ועל הצורך במפגש חברתי של הילדים, שאינו מקבל מענה בבית. מצד שני, רוב האימהות תיארו שהן משקיעות בהתפתחות הילד ובפעילות איתו שהן יוזמות באופן אקטיבי, בתוך ומחוץ לבית. מספר אימהות תיארו קושי ומצוקה של הילדים ובגידולם, בשל ההישארות בבית, או בשל חוויה שלילית במסגרת חינוכית בעבר.

חלק מהאימהות תיארו ילדים עם צרכים מיוחדים מסוגים שונים, אשר אותרו מאוחר בגלל הכניסה המאוחרת למסגרת חינוכית. כמה תיארו קשיים חברתיים בשל המחסור במפגש חברתי בגיל הרך, של הילדים שכבר גדלו, וקושי חברתי בבית הספר.

תובנות מרכזיות מהראיונות:

(1) השיקול העיקרי – טובת הילד

רוב גדול של האימהות שראיינו ביטאו דאגה לשלום הילדים ותופסות את שיקולי טובת-הילדים כגורם המרכזי המשפיע על בחירותיהן. לא מעט אמרו שהן רוצות לצאת לעבוד, אך הבחירה להישאר בבית נבעה מטובת-הילד. גם החשש מאיכות-ירודה במשפחתונים/מעונות משפיעה על הבחירה לדאוג לילדים.

מנגד, ישנן אימהות שחוו נזק לילדים מהישארות בבית (עיכוב בהתפתחות, קושי ביצירת קשרים חברתיים) ולכן שלחו את הילדים הקטנים יותר למסגרת חינוכית מוקדם יותר, מתוך הבנה שזו טובת-הילד. גם התנגדות אצל אבות ובני-משפחה הוסרה כאשר הובן כי המסגרת החינוכית טובה יותר להתפתחות הילד.

השיקולים הללו היו דומים גם אצל האימהות ששולחות למסגרת חינוכית, וגם אצל אלו שנשארות בחינוך-ביתי.

בשאלות לגבי הציפיות ממסגרת חינוכית בגיל הרך, כמעט כל האימהות דיברו קודם-כל על איכות החינוך, על דאגה להתפתחות הילד ועל הבטיחות, ורק לאחר-מכן על מחיר או שיקולי-נוחות.

השיקולים השכיחים ביותר שצינו האימהות למסגרת איכותית היו:

- אהבה ותשומת לב המטפלות
- כישורי המטפלות
- מעקב ונוכחות מצלמות, של המסגרת או של ההורים.
- ניקיון וטיפול.
- דגש על חינוך והתפתחות הילד, ולא 'בייביסיטר'
- המשכיות – כניסה למסגרות שיש להן המשך לגן ולביה"ס איכותי, של הכנסיות.

(2) המחסור במרחבים לפעילות או מפגש.

רוב האימהות ציינו כי הילדים מבלים שעות רבות בבית, וחסרה להם חצר, גינת משחקים או מרחב אחר לצאת ולשחק בו. כך, יש מיעוט מפגש עם חברים, ורוב האימהות שאינן שולחות את הילדים למסגרת חינוכית, ציינו כי אין בכלל מפגש עם חברים, אלא רק עם ילדים קרובי-משפחה, אחת לשבוע או שבועיים. חלק מהאימהות נוקטות יוזמה ויוצאות עם הילדים או כל המשפחה לפעילות-חוץ – פארקים ציבוריים, קניונים, מסעדה וכד'. אך בשל מצב התשתיות בשכונות מזרח-ירושלים, הדבר כאמור דורש יוזמה והתארגנות מיוחדת.

גם התנועה עם הילדים מוגבלת – רוב האימהות מתניידות ברכב פרטי, ונדרשות להתארגן עם בן-הזוג או המשפחה לרכב כדי לצאת. בשל הזמינות הנמוכה והיעדר נגישות לילדים

לתחבורה הציבורית (מרחק רב מהתחנות, היעדר מדרכות, תדירות נמוכה וכו') בשכונות במזרח ירושלים.

כמעט כל האימהות ציינו את המחסור בפעילות במרחק הליכה, או את האפשרות לצאת בהליכה עם הילדים ברחובות השכונה.

(3) מיעוט מודעות ומידע לפעילות הקיימת, והחיבור למשפיעניות אינטרנט:

מצאנו מעט מידע, אם בכלל, על פעילות חינוכית וקהילתית המתרחשת בסביבת המשפחות שראינו. רוב האימהות לא הכירו את המשפחתונים או המעונות, מפוקחים ושאינם מפוקחים, בסביבתן. כמעט כל האימהות לא ידעו שיש בכלל מסגרות מפוקחות, והביעו עניין רב בפיקוח, ורצון במקום מפוקח. הן הכירו את טיפת חלב, אבל לא מצאנו מודעות לפעילות הקהילתית העניפה המתרחשת בטיפות החלב, כגון שעות סיפור, תזונאית, משחקייה וכד'.

האימהות לא הכירו מפגשים קהילתיים או מעגלי-אימהות, ולרובן לא היה כלל חיבור למקור-מידע כלשהו שיעביר מידע, באם מתקיימת פעילות.

המעונות והמשפחתונים המפוקחים, כלל לא הוכרו אצל אף אחת מהאימהות, למעט האימהות ששולחות אל ילדיהן אליהם. עצם הקיום של מסגרות מפוקחות לא היתה ידועה לכלל האימהות.

אימהות רבות העידו על למידה מהרשתות החברתיות, ומעקב אחרי 'משפיעניות' רשת בתחום ההורות והגיל הרך. כמה אימהות העידו על מעקב אחרי 'קאנו' – בלוגרית לונדונית ממוצא סורי, דוברת ערבית, בעלת תפוצה בינלאומית בתחום ההורות. עלו גם דוגמאות מקומיות, אבל מצומצמות הרבה יותר.

(4) תחושת בדידות של האימהות

אימהות רבות העידו על תחושת בדידות. רוב האימהות לא פוגשות חברות, אלא רק משפחה, ובפרט את האמא או החמות. כמעט תמיד בן-הזוג עובד במשך כל היום, שעות ארוכות, ואין הרבה מפגש עם המשפחה המורחבת.

השילוב שבין היעדר המידע לבין מצב התשתיות הרעוע ומיעוט המרחבים לצאת אליהם במזרח-ירושלים, רק מגביר ומעצים את תחושת הבדידות.

(5) מציאות מורכבת המצויה בשינוי בין-דורי

המתח הבין-דורי, או בין מסורת לשינוי, והציפיות בשל כך מהאימהות, עלו באופן תדיר בראיונות, אך כגורם שהשפעתו חלקית. חלק מהאימהות העידו על לחץ של אימהותיהן וחמותיהן להישאר בבית ולגדל את הילדים. אצל אימהות רבות עלה תיאור של ציפייה חברתית כי האחריות לגידול הילדים נמצאת אצלן, והדבר המיטבי לילדים הוא להישאר בבית. היו מעט עדויות גם על בני-הזוג שלוחצים על הישארות של האם בבית עם הילדים, אם מטובת-הילד או מהתנגדות לתעסוקת האישה.

יחד עם זאת, מצאנו כי לציפיות החברתיות יש השפעה חלקית. רק ב 2-3 משפחות היא מהווה גורם עיקרי להישארות בבית של האם והילדים. אימהות רבות שיתפו ברצון שלהן לשינוי, כאשר חסמי חוסר-המידע על קיום מסגרות חינוכיות, או החשש מהאיכות הירודה בהן, השפיעו יותר מאשר הציפיות החברתיות. כמו-כן, מספר אימהות שיתפו בשינוי גישה אצל בן-הזוג והמשפחה, כאשר נתקלו בחוויה אישית (כגון עיכוב התפתחותי שלא אותר, או קושי חברתי שהתגלה רק בכיתה א') או בהמלצת גורם-מקצוע (רופא הילדים למשל).

כמעט אצל כל האימהות, הציפיה החברתית היתה רק גורם אחד במכלול שיקולים, ולא היתה בלעדית או מובילה בשה"כ השיקולים שגרמו להחלטה אם להכניס את הילד למסגרת חינוכית או לגדלו בבית.

6) דימוי נמוך למסגרות חינוכיות וטיפוליות

הדימוי שעולה למעונות ומסגרות חינוכיות הוא נמוך – חשש מאלימות והזנחה, חשש מחוסר-תשומת לב לילדים, חשש שמי שאיננה אם-הילד לא באמת תדע לדאוג לו. יחד עם זאת, רק אצל מיעוט מהאימהות הדימוי הנמוך נבע מחוויה אישית, ולרוב דובר בדימוי רווח ללא מידע ממשי. האימהות שראיינו שכן שולחות את הילדים למעונות או משפחתונים היו מרוצות בשה"כ, וכצפוי הדימוי אצלן היה גבוה יותר.

חשש שחזר על עצמו היה מפני התעללות בילדים, ואימהות נמנעות משליחה למסגרת חינוכית בשל העובדה שהילדים לא יכולים לדבר ולספר עד גיל 3 – מה שמניע שוב את הבחירה בחינוך-ביתי.

7) סוגיות שעלו לגבי תעסוקה וגמישות

רוב האימהות מעוניינות לצאת לעבוד, ואמנם מי שאינה עובדת עושה זאת בשל גידול-הילדים, אך גם הקושי למצוא עבודה מכובדת הקשורה להשכלה/מיומנויות, וגם הקושי בשפה העברית צוינו כחסמים המונעים יציאה לתעסוקה, ומניעים את הבחירה בחינוך-ביתי.

אימהות רבות ציינו שהיו רוצות לעבוד במשרה חלקית, ולמצוא פתרון חלקי לילדים – אך זה אינו בנמצא. מסגרות של 4 שעות ביום, או מסגרות של 1-3 ימים בשבוע הועלו אצל מספר אימהות כצורך, שאין אינן מוצאות לו פתרון.

הגמישות באופן כללי הועלתה כצורך, לאזן בין חינוך ביתי ובין מסגרת והשתתפות חברתית – והחשש מהוצאת הילד לכל השבוע ובכל שעות היום אוזכר מספר פעמים כחסם.

8) סוגיית המחיר – השפעה חלקית

בעוד שרוב האימהות ציינו את המחיר של מסגרות חינוכיות כשיקול, הוא לא צויין כשיקול מרכזי. כצפוי, כאשר יש 2 ילדים בגיל הרך בבית המחיר משפיע יותר, וכאשר יש ברירה בין מחיר נמוך לגבוה, גם כצפוי המחיר הנמוך אטרקטיבי יותר. מנגד, אימהות רבות העידו שהן מוכנות לשלם מחיר גבוה בעבור איכות ותחושת-ביטחון, ומוכנות גם לנסוע ברחבי העיר בשביל מסגרת חינוכית איכותית. האימהות שבחרו בחינוך-ביתי מעידות כי המחיר הוא שיקול, אבל משני לחסמים אחרים בהכרעה אם לשלוח את הילדים או להישאר עמם בבית.

במגבלות המחקר, לא ראינו גם אבות לילדים בגיל הרך במזרח ירושלים.

בראיונות עם האימהות, מצאנו כי כל בני-הזוג של האימהות שראינו עובדים באופן מלא, ונמצאים מעט בבית. היתה חלוקה שווה יחסית בין בני-זוג שתוארו כשותפים לגידול הילדים, לבין כאלו שאינם שותפים ורואים בגידול הילדים משימה של האם, לבין בני זוג שתוארו כבעלי-סמכות, או כמי שלוחצים או קובעים את אופן גידול הילדים.

חלק מהאימהות תיארו שהאבות שותפים לשינוי בעמדות כלפי מסגרות לגיל הרך ולחינוך, וחלק תיארו שינוי שהתרחש בעקבות חוויות אישיות, כגון עיכוב התפתחותי של הילד הבכור.

אזורי הזדמנות לשינוי בפיתוח מענים איכותיים לילדים בגיל הרך, במזרח ירושלים

תהליך העיבוד כלל ריכוז התובנות שהועלו בצוות-המחקר באופן מובנה, וכן 3 שולחנות עגולים: עם גורמי ממשל ועירייה, עם נשות מקצוע ואימהות במזרח ירושלים, ועם נציגי פילנתרופיה.

בתהליך העיבוד זיהינו כמה אזורי-הזדמנות עיקריים, שיכולים להוות מנוף לפיתוח מענים איכותיים לגיל הרך, לנוכח המורכבות והחסמים הרבים לפעולה במזרח ירושלים:

א. בנק זמן קהילתי של אימהות וסבתות

יצירת הכשרות בסיסיות לאימהות וסבתות בקהילה, ושימוש בעו"ס קהילתי כדי ליצור 'בנק זמן' של הגיל הרך – בשמירה-הדדית על הילדים, במודל של 'חינוך ביתי' – כדי לאפשר לאימהות להתחבר בין לבין עצמן, לצאת ללימודים או לקבל מרווח-זמן רגשי. בנק הזמן יהיה הפלטפורמה שמאפשרת לעסוק בתכני התפתחות וגידול הילדים, ולהגיע למשפחות אשר אינן שולחות את ילדיהן למסגרות חינוכיות.

ב. 'סל שכונתי' של פעילות הורים-ילדים

כדי לעודד משחק, מפגש חברתי ואיתור התפתחותי בגיל הרך, ולנוכח אתגר המחסור במענים, עלתה ההצעה לייצר 'סל שכונתי' שמחבר ומאגם את המשאבים הקיימים בשכונה, כדי לחבר את ההורים ובפרט האימהות, ולעודד את חשיבות מסגרות הגיל הרך. הסל יכול לכלול חיבור בין טיפת החלב, מסגרות פרטיות לגיל הרך, מינהל קהילתי, המסגד ועוד משאבים קהילתיים – סביב הגיל הרך והמפגש הקהילתי.

דוגמאות להמחשה שהועלו:

- הפעלת הורים וילדים בתוך משפחתונים ומעונות פרטיים, בבקרים או אחה"צ, לפעילות שבועית קבועה עם משחק לילדים והעשרה והכשרה לאימהות – יכולה לחבר בין משפחות לבין מסגרות הגיל הרך.
- חיבור לטיפות חלב יכול לסייע בשיווק, וגם להיות הגורם הממליץ על מפגשי הורים וילדים שכאלה.
- ניתן לראות גם בפעילויות 'רכות' שכאלה מסלול הכשרה למטפלות לעתיד – שיפעילו פעילות שבועית קבועה, וזה יהיה מעין 'סטאז' למטפלות עתידיות, לפני שהן פותחות משפחתון מלא.
- הפעלת חוגים מסובסדים איכותיים לגיל הרך בשכונות – דרך מינהלים קהילתיים או במבנים קהילתיים פרטיים (בתי מלון, מסגדים, מעונות-יום וכד') – כדי ליצור מיתוג ומשיכה לפעילות חברתית של הגיל הרך.
 - אפשרות אחרת – העשרת משפחתונים פרטיים בחוגי-איכות באחד הבקרים, כולל הזמנת ההורים להשתתף (מוזיקה, פעילות גופנית, אמנות וכו')

ג. תו-איכות מקומי למסגרות פרטיות לגיל הרך

לנוכח הקושי בהרחבה משמעותית של המסגרות המפוקחות, ישנה מגמה הולכת וגוברת בערים שונות ליצירת תמריצים לשיפור האיכות של המסגרות הפרטיות. עידוד להכשרות-איכותיות, פרסום ושיווק מקומי ויצירת מאגר עירוני של המסגרות הפרטיות, מתן תו-איכות עירוני וכלים נוספים, אשר מטרתם לחזק את הקשר של הרשות המקומית עם המסגרות הפרטיות, ולעודד את שיפור האיכות שם.

יוזמה מסוג זה יכולה לפעול גם במזרח ירושלים. קיומם של המחלקה לגיל הרך בעירייה, וקיומו של סניף מט"י במזרח ירושלים, הפעיל מאד בתחום המטפלות לגיל הרך, יכולים להוות מנוף להקמה של מערכת מידע, הכשרות, הדרכה ושיפור האיכות במסגרות הפרטיות.

בנוסף, ביצירת תו-איכות מקומי יש גם פנייה ישירה להורים, עידוד החשיבות של מסגרות הגיל הרך והכוונה אל הפרמטרים שיש לבחון בעת הכנסת הילד למשפחתון או מעון.

יוזמת תו איכות מקומית יכולה להיות בהובלת העירייה, או דווקא בהובלת חברה-אזרחית. במזרח ירושלים, יש לבחון את היתרונות והחסרונות לכאן ולכאן. יוזמות מסוג זה לרוב מאופיינות בקהילתיות גבוהה ומורידות את ה"חששות" והחשדנות הטבעית הקיימת.

תו-איכות יכול גם למנף קמפיין ציבורי ברשתות חברתיות, אשר הועלה כצורך מרכזי בשינוי הדימוי של מסגרות הגיל הרך. תו האיכות יכול גם להתמקד בפדגוגיה ובאיכות החינוך והטיפול, ולא רק בבטיחות, תקינה ומבנה פיזי – שהם לרוב הפרמטרים הקיימים בפיקוח בתחום זה.

במסגרת המחקר, רעיון זה כבר הועלה בפגישה עם מט"י, והוא הולם גם את המהלך שהותנע בפורום שמט"י מרכזת בתחום הגיל הרך. יש להם רצון רב להוביל או להשתלב במהלך שכזה.

בעיריית ירושלים מקדמים מהלך שהחל השנה שעוסק גם בהכשרות ושיפור האיכות במעונות היום, לנוכח המשבר הלאומי בתחום. פעולה זו מבוצעת בהנחיית ראש-העיר ובתיקצוב מיוחד, וייתכן וניתן לשלב כוחות גם עמה.

ד. יוזמת "את שומעת אחותי"

עידוד השימוש ברשתות חברתיות כדי לשתף במידע ועצות בין אימהות, תוך רישות האימהות בקהילה. יצירת משפיעניות-רשת ודיון-רשת בין אימהות בשכונות וברמה העירונית – כדי לייצר נורמה חברתית להשקעה בגיל הרך, ולקבל מידע מעודכן מההורים עצמם. דוגמאות להמחשה:

- הכשרת אימהות 'משפיעניות' להפצת מסרים בתחום הגיל הרך – לייצר מעגל-אימהות או קורס לצילום וידאו-רשת בתחום ההורות
- יצירת קורסים און-ליין של מומחיות/ים בתחומי הגיל הרך, והפצת המסרים במזרח העיר.

- יצירת פעילויות פנאי והרצאות העשרה להורים במרכזים קהילתיים, ורישות ההורים בתוך המפגש.

ה. פיילוט – מענה קהילתי ל'חינוך ביתי' במזרח ירושלים:

מעגלי האימהות נולדו כדי לתת מענה ותמיכה לאימהות צעירות אחרי לידה, לתת כלים לטיפול בתינוק, ובעיקר מרווח נשימה לאימהות הצעירות בו יוכלו להתייעץ עם אימהות נוספות.

מתוך ההבנה העמוקה שאחוזי שליחת הפעוטות במזרח העיר היא נמוכה ב-40 אחוז ממערב העיר. אנחנו מציעים לתת מענה לאימהות שנשארות בבית (בגלל בני הזוג, חוסר בעבודה,) ואנחנו מציעים להקים "מרכז לאם ולפעוט" – שיפתח 2 בקרים בשבוע, בו יוכלו להיות מרחבים משחק לפעוטות, סדנאות שונות לאימהות, ומרחב שילמד את האימהות על "אימהות מיטבית לפעוטות", וכמו כן יהיה מקום בו ניתן יהיה לזהות בעיות התפתחויות ופערים חברתיים בקרב הפעוטות.

המרחבים יוכלו להתקיים במודל " מעגלי אימהות ", במרכזים הקהילתיים / הקניונים או עסקים שפתוחים בלילות.

מודל נוסף אפשרי הוא ליזום מפגשי-אימהות בבתים פרטיים, ולעודד אירוח-עצמי בתמריצים שונים.

1. להביא את האחים הקטנים לגני הילדים של מנח"י – בבקרים ואחה"צ

ליצור פעילויות בקהילה (שעות סיפור ומשחק, הדרכות, אירועי חגים וכו') יחד עם האחים הקטנים, בתוך גני החובה וטרום-החובה – כאמצעי לעודד משפחות להביא את הילדים למרחב חינוכי כבר בגיל הרך, ושם לעסוק בחשיבות המשחק והמפגש החברתי לגילאי לידה-3. להשתמש בתשתית המתרחבת של גני הילדים של מנח"י במזרח ירושלים, כדי להשפיע על ההתפתחות והמשחק גם בגילאים המוקדמים יותר.

במסגרת זו – גם תהיה הכלה והדרכה של ההורים עצמם, ועיסוק בחששותיהם בגיל הרך.

הזדמנות נוספת שהועלתה היא שימוש בבת-הספר כדי להעביר את המסר של חשיבות הגיל הרך, וחשיבות המשחק והחברה בגיל הרך – דרך מערכי שיעור ישירים, דרך מפגשי-הורים, דרך מסרים בתוך תכני-הלימודים ואף כרזות/פוסטרים של ילדים משחקים בחצרות ובבניינים.

2. להביא את פיילוט סבסוד העירייה לירושלים

להתאים את מודל הפיילוט של הרשויות הבדואיות אל מזרח ירושלים, ולהפעיל מנגנון סבסוד עירוני להורים עובדים, שייתן סבסוד נוסף ומעמיק להורים עובדים בתוך מסגרות מפוקחות. במודל זה, עלות המעון המפוקח להורים עובדים יורדת עד 400 ש"ח בחודש, והמפעילים מקבלים חלק נכבד מהתשלום ישירות מהעירייה, ולא רק דרך תשלומי-ההורים –

מה שמפחית את ההתנגדות שלהם לקבלת ילדי הורים-עובדים. כאמור, יש פוטנציאל במודל זה להוות גם תמריץ להורים עובדים, וגם למפעילים החוששים מסיבוך בגבייה מההורים.

בנוסף, יש אפשרות לקדם את התכנית בשיווק ופרסום, שיעלו את המודעות בכלל לשירות ולחשיבותו.

אמנם, ייתכן ועדיין יהיו הרבה 'ילדי רווחה' שיאותרו למעונות, אך הדבר תלוי גם במדיניות עירונית, והעובדה כי העירייה אחראית הן למערך הרווחה וגם מעורבת במעונות דרך המחלקה לגיל הרך – מאפשרת להתמודד עם סוגיה זו, במידת הצורך.

במסגרת המחקר שביצענו, כבר הותנע גישוש ראשוני בין משרד רוה"מ – המלווה את הפיילוט ביישובים הבדואים במחקר – לבין מתכננת תכנית החומש במזרח ירושלים ועיריית ירושלים.

ח. לפתוח מעונות-יום מפוקחים דוברי-ערבית במוקדי-תעסוקה רלוונטיים בירושלים

בעוד שבמזרח ירושלים ישנם חסמים רבים להקמת מעונות-יום מפוקחים, ניתן לתמרץ מעסיקים גדולים (אוניברסיטה ומכללות, ביה"ח וכד') לפתוח מעונות-יום מפוקחים במוקדי-התעסוקה, ואף להעביר דרכם סבסוד נוסף למעונות הללו כדי להתמודד עם סוגיית המחיר, תוך הבטחת היציבות של המעונות דרך המעסיקים.

כך ניתן ליצור שינוי-חברתי דרך מוקדי-תעסוקה, שיחלחל מהעובדים אל הקהילות במזרח-ירושלים.

ט. מארגנת קהילתית לגיל הרך, והרחבת השימוש בנק' מפגש קיימות: טיפות החלב, פעילויות לגיל הרך, מסגדים, מרכזים קהילתיים.

כיום ישנם כ-1000 ילדים המגיעים למשחקייה של טיפות החלב, ועוד מאות ילדים בהדרכת תזונה וקריאה, ועוד מאות אימהות בפעילות המחלקה לגיל הרך של העירייה כגון מעגלי-אימהות וקורסי-הורות.

ניתן להרחיב משמעותית את הפעילויות הללו, ולהטמיע בהן דגש חברתי ונורמטיבי על משחק, חברה והחשיבות של מסגרות לגיל הרך.

אחת ההמלצות שהועלתה היא ליצור תפקיד של מארגנת קהילתית של האימהות ושל המוסדות – שתעודד ותארגן פעילויות של האימהות עצמן, תיצור קבוצות ווטסאפ להפצת אירועים ומידע, וגם תרשת את המסגרות ונשות-המקצוע יחד עם מוסדות חינוך ופנאי נוספים – כדי לחזק ולתאם את הפעילות לגיל הרך בקהילה.

השילוב של המלצת תו-איכות למסגרות הגיל הרך יחד עם הפצה והרחבה של הפעילות של הורה-ילד בטיפות חלב ופלטפורמות קיימות נוספות – יכול ליצור דימוי חיובי למסגרות הגיל הרך, ולהשקעה בגיל הרך בכלל.

י. קמפיין ציבורי – מיתוג איכותי לפעילות חברתית בגיל הרך

יש צורך בקמפיין ציבורי-חברתי, אשר ינכיח ילדים המשחקים בקבוצה בגילאי לידה-3, ויעודד שליחה למסגרות חינוכיות או לפעילויות חברתיות בגיל הרך. קמפיין שכזה יכול להשתלב עם יוזמת תו-האיכות, או יוזמת 'את שומעת אחותי' והפצת מידע דרך משפיעניות – אך יכול גם לעמוד בפני עצמו, לשם יצירת לגיטימציה חברתית לשליחה למסגרות הגיל הרך.

קמפיין יכול להתמקד במסר החיובי של התפתחות הילד, או במסר שלילי על הנזק שעלול להתרחש ללא אינטראקציה חברתית ואיתור התפתחותי מוקדם.

קמפיין יכול לכלול גם השתתפות של מטפלות עצמן, והנכחה שלהן כמומחיות ובעלות-ידע, וכמדריכות של ההורים – בסגנון 'שליחה על השאלה' או בסרטונים אחרים שיופצו בווטסאפ בין אימהות.

יא. פלייסמייקינג לגיל הרך – במרחב הציבורי או בתוך מעונות/מרחבים קהילתיים

החסם בבינוי גני משחקים או מרחבי-פעילות הוא תשתיתי וגדול. פלייסמייקינג לגיל הרך יכול ליצור שינוי מהיר ולמשוך אימהות עם התינוקות להגיע לפעילות – בין אם במרחב הציבורי, ובין אם בתוך מעונות ומשפחתונים, פרטיים או מופקחים – ובכך לעודד משחק ופעילות חברתית, תוך שימוש במוטיבציה של האימהות לצאת מהבתים, להפיג בדידות ולהשקיע בילדים.

יב. להתמקד באבות – לשינוי עמדות.

הפצת הרצאות וסדנאות לאבות דוברי-ערבית, דרך המעסיקים הגדולים – על הורות ועל חשיבות הגיל הרך. פנייה למעסיקים המרכזיים של הורים ממזרח ירושלים, כגון בתי-המרקחת, בתי חולים, חברות אוטובוסים, תעשייה, חברות בנייה, קניונים וכד' – כדי להפיץ את התכנים אודות התפתחות הילד וחשיבות ההשקעה בגיל הרך.

יג. שיכפול מותגים איכותיים קיימים בתחום הגיל הרך

עידוד ואף מתן תמריצים ל'מותגים' איכותיים בתחום הגיל הרך במזרח ירושלים (ימק"א, הכנסיות, אום-ליסון וכד') להתרחב ולפתוח שלוחות של מסגרות הגיל הרך. לשקול 'לייבא' מותג מהצפון או מירושלים, כדי שגם יפתח שלוחה במזרח ירושלים.